

XITOIY VA O'ZBEKISTONNIG DIPLOMATIK ALOQALARI: TARIX VA KELAJAK

To'lqinova Durdona

Andijon Davlat Universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ikki davlat munosabatlari haqida so'z yuritiladi, O'zbekiston va Xitoy. Ushbu maqolada asosiy e'tibor qaratilgan jihat ikki xalqning siyosiy munosabatlari, uning istiqbollari va hozirgi holati hamda ikki tomonlama munosabatlarning holati. Ushbu maqolada geosiyosiy bu holatda siyosiy munosabatlarni ushlab turadigan jihatlar haqida so'z yuritilgan. Shuningdek, muallif ikki davlatning ikki tomonlama munosabatlariga g'amxo'rlik qilgan yangi sohalar. Yakuniy qismda ba'zi maslahatlar berilgan va yoki ikki tomonlama munosabatlarni yaxshilash uchun xulosalar muallif tomonidan muhim sanalgan mamlakatlar.

***Kalit so'zlar:** Szyan Siyan, Fanlar akademiyasi, Szilin o'lkasi,*

Xitoy Xalq Respublikasi O'zbekiston mustaqilligini 1991 yil 27 dekabrda tan olgan. Diplomatik munosabatlar esa 1992 yil 2 yanvardan o'rnatilgan. Shundan so'ng O'zbekiston va Xitoy Xalq Respublikasi o'rtasida: 2012 yil 6 iyunda strategik sheriklik; 2016 yil 22 iyunda keng qamrovli strategik sheriklik; 2022 yil 15 sentabrda yangi davrda keng qamrovli strategik sheriklik o'rnatildi. Ikki davlat rahbarlarining uchrashuvi va tashriflari 1991 yildan buyon ikki davlat rahbarlari ishtirokida 21 ta sammit bo'lib o'tgan. O'zbekistonga Xitoy Xalq Respublikasi prezidentlari: Szyan Szemin 1996 yilda; Xu Tszintao 2004 va 2010 yillarda; Si Tszinpin 2013, 2016, 2022 yillarda tashrif buyurgan. O'zbekiston Respublikasi prezidenti 2017 yil 11-13 may kunlari Xitoyga davlat tashrifi bilan bordi. Bundan tashqari bir necha yillardan beri ikki davlat o'rtasida parlamentlar va hukumatlararo turli doiradagi uchrashuvlar tashkil etib kelinadi. Xitoydan o'zlashtirilgan sarmoya, kredit va grantlar Ikki davlat

o'rtasida 2011 yildan boshlab o'zaro savdoda eng qulay davlat rejimi o'rnatildi. O'zlashtirilgan Xitoy sarmoyasi 2017-2022 yillarda 10,9 mlrd dollarni, shu jumladan, 2022 yilda 2,2 mlrd dollarni tashkil etdi. Xitoy Eksimbanki, Xitoy Davlat taraqqiyot banki va Xitoy sanoat va tijorat banki orqali O'zbekistonga berilgan kreditlarning umumiy portfeli 6,9 milliard dollardan oshadi. 2008-2022 yillarda 51 ta loyihani amalga oshirish uchun Xitoy Xalq Respublikasi hukumatining 246,3 mln dollarlik, 2022 yilda esa 10,1 mln dollar miqdoridagi grantlari jalb etildi. Shuningdek, O'zbekistonda Xitoy sarmoyasi ishtirokidagi 1763 ta korxonalar faoliyat yuritmoqda, shundan 275 tasi 2022 yilda tashkil etilgan. Hamkorlikning huquqiy asoslari O'zbekiston Respublikasi va Xitoy o'rtasida jami 283 ta hujjat, jumladan: 113 ta davlatlararo va hukumatlararo xalqaro shartnomalar, 82 ta idoralararo va 88 ta boshqa turdagi hujjatlar imzolangan. qo'shma korxonalar, 20 tasi 100% X. sarmoyasi hisobidagi korxonadir. Respublikada X. ning savdo hamda X. kompaniyalarining 23 vakolatxonasi faoliyat ko'rsatmoqda. X. ning O'zbekistonga kiritilgan sarmoyasi hajmi 435 mln. AQSH dollarini tashkil etadi. Ikki mamlakat o'rtasida madaniyat, fan, texnika va ta'lim sohasida ham hamkorlik rivojlanmoqda. X. vakillari Samarqandda o'tkaziladigan "Sharq taronalari" xalqaro musiqa festivalida, O'zbekiston folklor jamoalari Pekinda har yili o'tadigan xalqaro madaniyat va turizm festivalida muntazam ishtirok etadilar.

1996-yil Pekinda O'zR Fanlar akademiyasi bilan XXR Fanlar akademiyasi o'rtasida o'zaro hamkorlik to'g'risida, 2000-yil Toshkentda O'zR Fanlar akademiyasi bilan XXR Ijtimoiy FA o'rtasida bitam imzolandi. 1997-yil O'zR Prezidenti I. Karimovning "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari" asari X.da xitoy tiliga tarjima kilinib chop etildi. Shu yil O'zbekistonga bag'ishlangan maxsus jurnal va 2004-yil kitob nashrdan chikdi. Toshkent bilan Shanxay sh.lari, Buxoro viloyati bilan Xubey provinsiyasi, Toshkent viloyati bilan Shansi provinsiyasi o'rtasida o'zaro hamkorlik munosabatlari o'rnatilgan. 2000-yilda ilmiy texnika hamkorligi bo'yicha maxsus qo'mita tashkil etilgan. 2001-yil Toshkentda X. madaniy markazi tashkil topdi. 2002-yilda Toshkentda "XXR fani va texnikasi kunlari" deb nomlangan ko'rgazma

bo'lib o'tdi. 2003-yil Chanchun (Szilin o'lkasi) sh.da Kamoliddin Behzodning haykali o'rnatildi. 2004-yilda Pekinda O'zbekiston — XXR munosabatlariga bag'ishlangan ilmiy anjuman, Toshkentda xitoy madaniyati kunlari o'tkazildi. Ikki davlat o'rtasida talabalar almashuvi ham amalga oshirilmoqda. 2004-yil iyunda O'zbekiston Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi bilan Xitoy ta'lim vazirligi o'rtasida Toshkentda xitoy tilini o'rganish bo'yicha Konfutsiy nomidagi institutni tashkil etish to'g'risida bitim imzolandi. 2001-yilda O'zbekiston Shanxay hamkorlik tashkilotiga a'zo bo'lgandan beri ushbu tashkilot doirasidagi munosabatlar rivojlanmoqda. Ayniqsa, terrorizmga qarshi kurash va Urta Osiyoda xavfsizlikni ta'minlash sohasida ikki tomonlama hamkorlik kengaymoqda. Mazkur tashkilotning yuridik asoslarini ishlab chiqish va uning amaliy vazifalarini belgilashda O'zbekiston faol ishtirok etdi. 2004. iyunda Toshkentda ushbu tashkilotning navbatdagi sammiti bo'lib o'tdi va unda mintaqaviy aksilterroristik markazning ijroiyo qo'mitasi rasman ochildi. 2004-yildan O'zbekiston va XXRning Sintszyan Uyg'ur muxtor rni televideniye kompaniyalari o'rtasida hamkorlik yo'lga qo'yildi. Toshkent telestudiyasi XXR haqida, Urumchi telestudiyasi O'zbekiston haqida ko'rsatuvlar olib bormoqda. Sport sohasida ham ikki davlat o'rtasidagi aloqalar mavjud. Ikki tomonlama hamkorlikning rivojlanishiga 1998-yil 1 dekabrda tuzilgan "O'zbekiston — Xitoy" do'stlik jamiyati munosib hissa qo'shib kelmoqda.

O'zbekiston – Xitoy munosabatlaridagi oxirgi vaziyat

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2024-yildagi ilk xorijiy tashrifini 23-25-yanvar kunlari Xitoy Xalq Respublikasiga amalga oshirdi. Prezident Mirziyoyev Xitoyga bo'lgan davlat tashrifi chog'ida poytaxt Pekinda Xitoy Xalq Respublikasi Raisi Si Szinpin, Xalq siyosiy maslahat kengashi Butunxitoy qo'mitasi Raisi Chjao Letszi va XXR Davlat kengashi Bosh vaziri Li Syan bilan uchrashuvlar o'tkazdi. Yig'ilishda Toshkent shahrida Xitoy Eksim-banking Markaziy Osiyo filialini (eksport-import) ochish to'g'risida qaror qabul qilindi. Davlat rahbarlari Si Szinpin va Shavkat Mirziyoyev ikki davlat o'rtasida har tomonlama strategik hamkorlikni yo'lga qo'yishga kelishib oldilar. Muzokaralar natijasida O'zbekiston va Xitoy o'rtasida 15 ta shartnoma imzolandi. Eslatib

o'tamiz, O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning o'tgan yilning may oyida Xitoy Xalq Respublikasiga tashrifi chog'ida ikki davlat o'rtasida 41 ta shartnoma imzolangan edi.

Prezident Mirziyoyev keyin esa Shenchjenshahriga borib u yerda Xitoy - O'zbekiston sarmoyaviy forumida ishtirok etdi. Tashrif doirasida Shavkat Mirziyoyev Xitoyning yetakchi kompaniyalari rahbarlari bilan alohida - alohida uchrashuvlar o'tkazdi. Prezident Mirziyoyev ishtirokida O'zbekistonning Jizzax viloyatida Xitoyning BYD kompaniyasi tomonidan gibrid va elektromobillar ishlab chiqariladigan zavodning ochilish marosimi bo'lib o'tdi. O'tgan yilning dekabr oyida O'zbekiston Xitoyning "Henan Suda" kompaniyasi bilan 2033-yilgacha butun mamlakat bo'ylab 50 mingta elektr zaryadlovchi stansiya qurish bo'yicha shartnoma imzolagan edi. Xitoyning O'zbekistonga kiritgan sarmoyasi 14 milliard dollardan oshdi.

2023-yildan e'tiboran Xitoy O'zbekistonning eng yirik tashqi savdo sherigi bo'lishga muvaffaq bo'ldi. Tomonlar 14 milliard dollarga yetgan mushtarak savdo hajmini kelgusi yillarda 20 milliard dollarga chiqarishni rejalashtirmoqda. Xitoy va O'zbekiston o'rtasidagi mintaqalararo hamkorlik jadal tus ola boshladi. So'nggi yillarda mintaqalararo forumlar, o'zaro hay'at tashriflari va tajriba almashish masalalari muntazam ravishda yo'lga qo'yilib kelinmoqda. Masalan, 2024-yil 22-yanvar kuni Urumchi shahrida Xitoy-O'zbekiston mahalliy boshqaruvlararo hamkorlik forumi bo'lib o'tdi. Mamlakatning turli mintaqalaridan Xitoyning O'zbekistonga kiritayotgan sarmoyalarini ko'rish mumkin. O'zbekiston Xitoy fuqarolari sayohatini ko'paytirish uchun ularning 10 kun davomida vizasiz kirishiga ruxsat berdi. Hozirgacha O'zbekiston bilan Xitoy o'rtasidagi 7 ta shaharga havo yo'li qatnovi yo'lga qo'yilgan. Yangi kelishuvga ko'ra, ikki davlat o'rtasida shahar cheklovlarisiz 50 ta o'zaro qatnov tashkil etishga ruxsat berildi. Prezident Mirziyoyevning Xitoyga bo'lgan tashrifi doirasida 2024-yil 22-23-yanvar kunlari Pekin shahrida Xitoy-O'zbekiston ta'lim forumi bo'lib o'tdi. Forumda ikki davlatdan 147 ta universitet rektorlari ishtirok etdi. Forumda Xitoy-O'zbekiston universitetlari uyushmasini tashkil etish to'g'risida qaror qabul qilindi. Xulosa qilib

aytganda, O'zbekiston - Xitoy munosabatlari eng yuqori darajada. Ikki tomonlama aloqalar energetika, sanoat, transport, savdo, qishloq xo'jaligi, ta'lim kabi turli sohalarda jadal rivojlanmoqda. Voqealar rivojiga nazar tashlaydigan bo'lsak O'zbekiston-Xitoy munosabatlarning yanada rivojlanishini, Prezident Mirziyoyevning Xitoyga bo'lgan davlat tashrifining samarali o'tganini aytish mumkin.muhim qadam bo'ldi.Yuqorida ta'kidlanganidek, o'tgan yilda tovar ayirboshlash 50 foizga oshib, rekord ko'rsatkich – 14 milliard dollarga yetgan. Kelgusida bu ko'rsatkichni, shu jumladan yuqori sifatli sanoat va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini o'zaro yetkazib berishni ko'paytirish, ayrim turdagi mahsulotlar bo'yicha imtiyozli savdoni yo'lga qo'yish to'g'risida yangi hukumatlararo bitim tuzish orqali o'zaro tovar ayirboshlash hajmini 20 milliard dollarga yetkazish mumkin.Oxirgi yillarda Xitoyning mamlakatimiz iqtisodiyotiga kiritayotgan investitsiyalar hajmi besh barobar, qo'shma korxonalar soni esa uch barobarga oshdi.Qayd etish joizki, ikki mamlakat o'rtasida ta'lim va turizm sohasidagi hamkorlik ham faollashib bormoqda. O'zbekiston va Xitoy o'rtasida o'zaro madaniyat kunlarini o'tkazish amaliyoti joriy qilindi. Hatto, Prezidentimiz tashrifi chog'ida Xitoy poytaxtida O'zbekiston madaniyati kunlari o'tkazilayotgani ushbu mamlakat bilan madaniyat sohasidagi hamkorlikning yangi bosqichga ko'tarilishida muhim qadam bo'ldi.Shuningdek, ikki davlatning Parlamentlararo hamkorligi ham faollashdi. Ayniqsa, oxirgi yillarda "Bir makon, bir yo'l" tashabbusi doirasida Xitoyning olib borayotgan siyosati O'zbekiston siyosati bilan hamohangligi hamda keyingi yillarda ikki mamlakat o'rtasidagi do'stlik aloqalari, mintaqadagi tinchlik va barqarorlikni ta'minlashdagi tashabbuslari e'tiborga molikdir.Ishonchim komilki, davlatimiz rahbarining Xitoyga tashrifi kelgusida har ikki mamlakat ravnaqi, tinchlik va farovonlik hamda o'zaro manfaatli hamkorligini yanada mustahkamlaydi.

Xitoy Xalq Respublikasi O'zbekistonning mustaqilligini 1991 yil 27 dekabrda tan olib, ikki mamlakat o'rtasidagi diplomatik aloqalar 1992 yil 2 yanvarda boshlangan. O'zbekiston va Xitoy o'rtasida quyidagi strategik sheriklik darajalari belgilangan: 2012 yil 6 iyun - strategik sheriklik, 2016 yil 22 iyun - keng qamrovli

strategik sheriklik, 2022 yil 15 sentyabr - yangi davrda keng qamrovli strategik sheriklik. Bu vaqt mobaynida ikki davlat rahbarlari 21 marotaba sammitda uchrashganlar.

Xitoy prezidentlari quyidagi tashriflarni amalga oshirganlar:

- Szyan Szemin 1996 yilda,
- Xu Tszintao 2004 va 2010 yillarda,
- Si Tszinpin 2013, 2016, va 2022 yillarda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017 yil 11-13 may kunlari Xitoyga davlat tashrifi bilan tashrif buyurdi. Shuningdek, ikki mamlakat o'rtasida turli darajadagi parlament va hukumatlararo uchrashuvlar muntazam o'tkaziladi. 2011 yildan boshlab ikki davlat o'rtasida o'zaro savdoda eng qulay davlat rejimi joriy etilgan. 2017-2022 yillar mobaynida Xitoydan O'zbekistonga kiritilgan sarmoyalar miqdori 10,9 milliard dollarga yetgan, shu jumladan, 2022 yilda 2,2 milliard dollarni tashkil etgan. Xitoyning O'zbekistonga berilgan kreditlar umumiy portfeli 6,9 milliard dollardan oshadi. 2008-2022 yillarda Xitoy hukumati tomonidan 246,3 million dollarlik grantlar taqdim etilgan, 2022 yilda esa 10,1 million dollar grant jalb etilgan.

O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan Xitoy sarmoyasi bilan tashkil etilgan korxonalar soni 1763 ta, shundan 275 tasi 2022 yilda tashkil etilgan. Ikki davlat o'rtasida 283 ta hujjat imzolangan, jumladan 113 ta davlatlararo va hukumatlararo xalqaro shartnomalar, 82 ta idoralararo va 88 ta boshqa turdagi hujjatlar mavjud. Shuningdek, Xitoy sarmoyasi bilan faoliyat yuritayotgan 20 ta 100% Xitoy sarmoyasi hisobidagi korxonalar mavjud.

Respublikada Xitoyning 23 vakolatxonasi faoliyat ko'rsatmoqda. Madaniyat, fan, texnika va ta'lim sohasida ham ikki davlat o'rtasidagi hamkorlik rivojlanmoqda. Har yili ikki davlatning madaniy va folklor jamoalari bir-birlarining festivallarida qatnashadilar. 1996-yil Pekinda O'zR Fanlar akademiyasi bilan XXR Fanlar akademiyasi o'rtasida o'zaro hamkorlik to'g'risida bitim imzolangan hamda 2000-yil Toshkentda o'zaro ilmiy-texnikaviy hamkorlik bo'yicha qo'mita tashkil etilgani bunga misol bo'la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Виталий К. и др. Центральная Азия: Внешний взгляд // Международная политика с центральноазиатской точки зрения. – М.: Фонд им. Ф.Эберта, г. 2008. С. 488
2. Парамонов В., Строков А., Столповский В. Экономическое присутствие Китая в Узбекистане. 13/08/2008. // iacentr.ru.
3. O'zbekiston – Xitoy: strategik sheriklikning yangi qirralari. 19.08.2014 // uza.uz
4. Laumulin M. T. The Geopolitics of XXI Century in Central Asia. Almaty, 2007. – P. 114
5. Samadov A. O'zbekiston – Xitoy: hamkorlik strategik sheriklik asosida izchil rivojlanmoqda. 02.09.2015 // uza.uz
6. Узбекистан – Китай: на пути укрепления стратегического партнерства. 09.09.2013. // uzbekistan.lv
7. Scheineson A. The Shanghai Cooperation Organization. 24,03. 2009 // cfr.org